

àmbits

de psicopedagogia

NOVES PERSPECTIVES FAMILIARS: PROCÉS I INTERVENCIÓ

Teresa Moratalla Gellida

Psicòloga clínica i terapeuta familiar Docent de L'Escola de Teràpia Familiar de l'Hospital de Sant Pau

Membre de la Junta Directiva de la Societat Catalana de Teràpia Familiar

INTRODUCCIÓ

El model de família tradicional, esta en desús i cada cop és més freqüent trobar famílies en las que hi han configuracions diferents de les clàssiques. Les famílies reconstituïdes, les monoparentals, les interculturals, formen actualment part del nostre entorn i de la nostre pràctica quotidiana. Als professionals que des de diferents àmbits, treballem amb famílies, se'ns plantegen noves situacions i nous reptes, que de vegades no sabem ben bé com abordar.

Aquest article, té com a objectiu, descriure i analitzar aquestes "noves tipologies familiars", així com facilitar perspectives diferents que permetin intervindre d'una manera més adequada en aquestes noves situacions.

L'anàlisi i la visió de la família estarà emmarcat en una epistemologia sistèmica és a dir, considerant la família en tota la seva globalitat i posant l'accent en les relacions i en la comunicació familiar.

LA FAMÍLIA COM A SISTEMA DE RELACIONS

La família com a sistema fa referència a tota la seva globalitat, a la vegada que té en compte els membres i les relacions que la componen. Una definició de família, que des d'aquest model és prou explicativa, es la següent: La família és un tot que supera i articula entre sí els diferents components individuals. Cada membre o unitat influeix al tot i el tot influeix a cada membre.

Una de les principals característiques del funcionament dels sistemes i una de les aportacions bàsiques de la teoria sistèmica és el concepte de causalitat circular. Estem acostumats a analitzar les coses des de conceptes lineals, és a dir, des d'una perspectiva causa-efecte. En l'epistemologia sistèmica s'introdueix un nou element que és la retroalimentació, això vol dir que de la mateixa manera que la causa produeix un efecte, aquest efecte incideix igualment sobre la causa, produint una causalitat de tipus circular. Aquest tipus d'anàlisi, ens permet veure a la família com un grup de persones que s'influeixen mútuament en les seves relacions.

La família que és un sistema global, esta formada per subgrups o subsistemes més petits si tenim en compte les funcions o els rols que es desenvolupen.

- **Subsistema conjugal:** És el format pels pares o pels adults, fent les funcions de parella.
- **Subsistema parental:** És el format per les mateixes persones que l'anterior però fent les funcions parentals, es a dir, fent de pares.
- **Subsistema filial:** Format pels fills fent de fills.
- **Subsistema fraternal:** Format pels fills fent les funcions de germans.

Aquests subsistemes o subgrups, funcionen també com a sistemes independents, dins d'un més ampli que és la família.

PROPIETATS DELS SISTEMES FAMILIARS

Algunes d'aquestes propietats, permeten entendre millor els processos que afecten a les famílies:

- ☛ Les famílies són sistemes actius, és a dir, no resten immutables al llarg del temps, sinó que estan en constant transformació per tal de poder evolucionar. Aquests processos evolutius, estan regulats per dos tipus de mecanismes. Per una banda els mecanismes morfostàtics o mantenidors de l'equilibri i per altre els mecanismes morfogènics o afavoridors del canvi. Mitjançant aquests mecanismes autorreguladors, les famílies s'adapten als canvis alhora que mantenen la seva integritat com a tal.
- ☛ Les famílies són sistemes organitzats, tenen una estructura interna que permet el seu funcionament. Aquest funcionament familiar, esta regulat per regles i per creences, conformant una mitologia familiar pròpia, que caracteritza a cada família.
- ☛ Les famílies són sistemes oberts, és a dir, estan en interacció amb altres sistemes establint un relació d'autoinfluença mútua. Si considerem a la família com un microsistema que engloba la família nuclear i la d'origen, podem considerar com a sistemes propers d'interacció l'escola dels fills, els veïns, el barri, etc. que passen a formar un mesosistema que engloba a la família, mentre que els aspectes culturals seran un macrosistema que engloba en els altres dos.

NOVES CONFIGURACIONS FAMILIARS

Com dèiem anteriorment, la família es troba en un moment de canvi igual que s'hi troben molts altres aspectes de la nostre societat. Els divorcis i els trencaments de les parelles són cada cop més freqüents, els rols de gènere han canviat i s'han creat nous rols que porten a terme tan homes com dones. Tots aquests aspectes i molts d'altres han fet que apareguessin configuracions familiars molt diferents de les dels models clàssics, formats per pare, mare i fills.

Existeix la creença que aquests tipus de famílies són "especials" o "diferents" i que comporten més dificultats alhora de treballar amb elles, i encara que això pot ser cert en alguns aspectes, pel que fa referència a mecanismes de funcionament, organització, relació, comunicació i tot el que considerem com a bàsic en el nostre concepte de família, segueixen els mateixos paràmetres que les famílies amb una configuració clàssica.

Malgrat les consideracions anteriors, hi ha algunes característiques que estan presents en aquestes noves famílies gairebé en tots els casos. Aquestes característiques diferencials les podem resumir en les següents:

- Es tracta de famílies que d'una o altre manera, han passat per etapes o fases de crisi familiar que ha comportat estrés i dolor.
- Són famílies que en la seva majoria han augmentat de gran manera el grau de complexitat, bé amb un augment de membres o de relacions, bé amb una disminució dels mateixos.
- Són famílies que actualment en aquest moment social no tenen referents culturals clars, doncs encara no estan prou consolidades dins la nostre societat.

Aquestes característiques es fan molt evidents en les famílies en les que hi ha hagut trencament, divorci o pèrdua.

PROCESSOS DE TRENCAMENT I DIVORCI EN LA FAMÍLIA

El divorci és un procés que implica un gran canvi per a la família i que requereix d'una elaboració posterior. Per entendre que vol dir el divorci en una família s'ha de tenir en compte el que representa i com afecta en els diferents subsistemes o subgrups familiars. El divorci és el trencament del sistema conjugal que deixa de existir com a tal, mentre que els altres subsistemes es mantenen, doncs les funcions parentals, filials i fraternes segueixen existint i sent desenvolupades per les mateixes persones que abans.

Arribar a un divorci vol dir haver passat per una sèrie de fases que afecten de diverses maneres a les famílies:

- **Fase prèvia:** És la fase en que la parella no ha decidit separar-se, però comença a tenir pensaments al respecte i el distanciament emocional i físic s'ha d'estar present. La crisi es desencadena i els conflictes i dificultats solen ser freqüents. És una etapa en la que els fills poden trobar-se molt influïts pels conflictes. La manera en com aquestes situacions els poden influir, va des de les conductes de descuit i de manca de dedicació dels pares que es troben immersos en el propi conflicte a les implicacions més absolutes dels fills en els conflictes de parella mitjançant processos de triangulació. Les dues situacions impliquen un alt grau de patiment pels fills, i com que és una fase que pot ser molt llarga, esta darrera de moltes situacions de conflicte i de simptomatologia psicològica i conductual.
- **Decisió de separar-se:** És la fase en que es dona l'inici de l'acceptació per part de la parella de que no hi ha solució pels seus conflictes i per tant el millor és el trencament. Quan s'arriba en aquest moment el més freqüent és fer explícita la decisió i comunicar-la, tan als fills com a les respectives famílies d'origen dels.
- **Planificació del trencament:** En aquesta fase algunes persones de fora de la família poden entrar a formar part important de aquest procés com són els advocats i el sistema judicial. Altres membres del mesosistema que envolta a la família, també poden incorporar-se al procés influint-lo i sent influïts, per exemple els amics, els veïns, l'escola etc.. La parella haurà d'arribar a acords de com tirar endavant la família de la millor manera possible. En aquesta fase i en les posteriors és molt freqüent que si els fills han estat molt implicats en els conflictes continuïn estant-ho sent cada cop més arrossegats per tota la situació. És en aquests casos en els que les aliances, les manipulacions, els conflictes de lleialtats, es fan molt evidents i els fills es troben enmig d'una gran confusió.
- **Fase de separació:** En aquest moment es fa efectiva la separació real i per tant un dels membres de la parella canvia d'habitat i els fills passen a viure amb un sol dels seus pares. El mite de la família unida es trenca i els aspectes culturals i de creences són rellevants, doncs la mitologia familiar ha de canviar i el dol per la pèrdua de les antigues creences s'ha d'elaborar. En aquesta etapa les fantasies de reconciliació dels seus pares són molt habituals en els fills i per aquest motiu la reformulació de les relacions en quan a com seran a partir d'aquest moment, és molt important. El sistema judicial sol estar molt present ja que és el que ratifica i a cops imposa la nova manera de funcionar.
- **Divorci:** És el moment de la ratificació de les decisions preses amb anterioritat i sol representar el final de les expectatives de retrobament. El divorci legal representa la finalització definitiva de la relació de parella i la

possibilitat de trobar altres relacions. En canvi, no sempre aquest divorci legal coincideix amb l'emocional que pot no estar encara resolt i el tancament de ferides i la creació de noves expectatives i il·lusions no es pot dur a terme. Si el grau de resolució emocional del divorci no és el desitjable, els fills poden quedar novament enmig de lleialtats i aliances que no els permetin arribar a una nova estabilitat. En canvi, si s'ha pogut resoldre adequadament la família retroba la estabilitat en la nova situació.

CARACTERÍSTIQUES DE LES FAMÍLIES RECONSTITUÏDES

Quan parlem de reconstitució fem referència a la creació d'una nova família de manera artificial a partir d'altres que tenen una història familiar prèvia amb creences i lleialtats pròpies. Això vol dir que hi ha fills nascuts d'altres parelles, i per tant pares, avis, família extensa i tot un entorn que pertany a aquests fills que no formen part de la nova família.

Per que es doni la formació d'una família reconstituïda ha d'haver-hi separació, divorci dels pares o pèrdua d'un d'ells, és a dir, en les històries prèvies sol haver-hi vivències de crisi i habitualment de patiment i dolor que poden estar més o menys superades i resoltes.

També per que es formi la nova família es necessari que aparegui una nova relació de parella i un nou compromís de família, tenint en compte que aquest compromís implica també als fills. Crear un nou sistema familiar implica que s'han de definir nous rols, noves jerarquies, nous límits i noves regles de funcionament alhora que mantenir les relacions coparentals amb l'antiga parella i comptar amb l'acceptació per part dels fills de la nova situació. Els subsistemes s'amplien i es reestructuren en funció d'aquesta ampliació, hi ha un augment considerable en quan a complexitat i apareixen nous problemes que podem definir segons els subsistemes familiars:

- **Sistema conjugal:** En quan a la nova parella, els conflictes derivats de les anteriors relacions, sinó s'ha resolt bé el divorci, són característics. Altres problemes específics d'aquestes situacions tenen a veure amb la elecció de la nova parella que pot fer-se amb precipitació per por a estar sol, per conveniència, per por a la inestabilitat o perquè era una relació que ja existia prèvia al trencament i s'havia mitificat.
- **Sistema filial:** Els conflictes que poden aparèixer depenen molt del moment del cycle vital en que es troba la família i per tant de l'edat dels fills. Els factors que incideixen de manera més important en el fet de que els fills acceptin la nova situació i la nova figura parental, són els relacionats amb les lleialtats a l'altre pare o mare, el fet de veure'l "perdedor" o "sol" o en inferioritat de condicions pot influir decisivament. Les famílies extenses com ara avis o tiets també poden influir en aquest aspectes.
- **Sistema fratern:** Els germans són la unitat de continuïtat de la família, doncs solen romandre junts. Els conflictes principals es donen quan algun germà ha estat "parentalitzat" en el procés de divorci o ha estat "oblidat" durant el procés quedant a càrrec d'avis o altres persones. Un aspecte important dins d'aquest subsistema és el fet d'acceptar nous "germans" o "germanastres" procedents de la nova figura paterna.
- **Sistema parental:** És on es donen els processos més complexes, perquè posar en marxa els nous rols és una tasca difícil que a més té referents culturals força inapropiats en les figures de les "madrastres" i els

"padrastrès". Els problemes més habituals i característics d'aquests casos fan referència a la definició i respecte dels nous rols. No reconeixement a l'autoritat, aliances amb els fills propis, no respecte pels fills de l'altre etc. poden trobar-se freqüentment.

Una de les qüestions bàsiques en aquestes famílies és la necessitat de crear una mitologia i una identitat pròpia a partir de dues anteriors que cada u ha viscut, acollint les característiques de cada una d'elles. Per aquest motiu la creació de rituals que enforteixin els sentiments de coherència i de normalitat és una de les principals recomanacions.

FAMÍLIES MONOPARENTALS

Són les famílies formades per un sol progenitor i els seus fills. Aquestes famílies habitualment provenen també d'històries anteriors en las que hi ha hagut o bé trencament i distanciament d'un dels pares o bé mort. En alguns casos, encara poc freqüents, ha estat decisió de la mare o molt rarament del pare, tenir un fill sense parella.

D'igual manera que en les famílies reconstituïdes, en aquestes també hi ha hagut patiment i per tant necessitat d'elaboració del mateix.

Una de les característiques de aquestes famílies són les relacions diàdiques entre subsistemes parentals i filials. Si només hi ha un fill, la díada entre pare o mare i fill pot ser molt rígida i fins i tot no permetre la inclusió d'altres persones. Si hi ha més d'un fill, és també freqüent la existència de díades entre el progenitor i algun dels germans, que fa de figura parentalitzada. És freqüent trobar relacions molt polaritzades, d'un costat fills molt pendents del pare o mare i fins i tot tenint cura d'ell o d'ella i per l'altre fills que manifesten un rebuig cap al pare o mare i una necessitat d'allunyament com a resposta a la rigidificació de la relació.

Una altra característica d'aquestes famílies és la presència de figures que pertanyen a les famílies d'origen en el sistema nuclear, fent funcions que corresponen als pares. Un exemple és el cas en que els avis són figures referents, per sobre del que pugui fer la mare, que pot estar completament desqualificada en les seves funcions.

Respecte als fills hi ha diferències de si el pare o la mare ha estat present en la família o no, si hi ha record d'ell o d'ella i si hi ha possibilitat de reanudar la relació o no. Aquests factors poden afavorir les fantasies respecte al pare o mare desaparegut. Un aspecte que es troba molts cops en aquest tipus de famílies és la existència de secrets o d'històries no explicades o no aclarides que repercuteixen en la creació d'idealitzacions, inquietuds, pors, sentiments d'abandó etc.

FAMÍLIES AMB PROGENITORS DEL MATEIX SEXE

Aquest tipus de famílies són encara molt poc freqüents, però tenint en compte l'establiment de parelles del mateix sexe com a parelles de fet, cada cop serà més habitual que aquestes parelles puguin en la seva constitució incorporar fills provinents d'un dels membres de la parella. Ara per ara, si parlem de figures parentals del mateix sexe, estem parlant de parelles de dones, ja que en el cas dels homes, és molt menys freqüent, els fills són de relacions anteriors i no solen constituir-se com a família.

En aquests casos els models culturals són inexistents i en canvi, sí que existeixen creences envers al poc compromís i a la inestabilitat respecte a les parelles de

homosexuals, que no contribueixen a crear expectatives positives en quan a la creació i integració d'aquests tipus de famílies.

Les dificultats en quan a la transmissió dels rols de gènere i sexuals en els fills, són els aspectes que més s'han tingut en compte a l'hora d'abordar aquestes famílies que sense cap dubte plantegen situacions i característiques molt complexes tant en aquest sentit com en d'altres.

FAMÍLIES INTERCULTURALS

S'ha parlat i escrit molt envers a les famílies que provenen d'altres cultures i que inicien un procés d'emigració i d'adaptació en un nou habitat cultural. És menys habitual, en canvi, parlar o escriure envers a les famílies formades per progenitors de cultures diferents, doncs fins fa relativament poc temps, les parelles interculturals del nostre país, estaven formades per persones de cultures diferents però relativament pròximes, és per tant un fenomen relativament nou el fet de la formació de parelles interculturals procedents de cultures molt diferents en quan a llengua, religió, costums, rols de gènere etc.

Una de les característiques d'aquestes parelles és el fet d'haver estat escollides per la diferència, són parelles en les que ha dominat l'interès pel desconegut, per l'exòtic i la curiositat per les coses noves i diferents, sense valorar realment les dificultats.

Els malentesos són més fàcils, doncs els diferents codis culturals porten a diferents interpretacions de les mateixes coses. Són famílies en que les negociacions respecte a les funcions parentals, de la parella, dels fills, dels germans, de la família extensa són necessàries per poder entendre's. Aquests aspectes en famílies de la mateixa cultura es donen per sobreentesos, doncs habitualment tots entenem més o menys el mateix quan fem referència a coses similars.

Si a més en la família hi ha una desigualtat en quan a condicions bàsiques de procedència, per exemple un dels dos pares ha emigrat i l'altre no, poden donar-se situacions desqualificació doncs la persona que emigra sol ser més vulnerable i té més pèrdues.

CARACTERÍSTIQUES DE LA INTERVENCIÓ

Per poder intervenir en aquestes famílies que he descrit en els apartats anteriors i que podem qualificar "d'especials" o "diferents", s'ha d'actuar igualment com s'acotaria en qualsevol cas, és a dir:

- ◆ Conèixer les peculiaritats que plantegen i tenir-les en compte, com una informació més per poder fer hipòtesis més acurades.
- ◆ Augmentar l'angle de l'anàlisi el més possible per tal de tenir un mapa explicatiu que contempli tota la complexitat.
- ◆ Intervenir des de la complexitat que la família presenta fugint de plantejaments reduccionistes que tendeixen a confondre complexitat amb conflicte.

Les normatives actuals que emmarquen la intervenció amb famílies des de les institucions d'ensenyament, fan referència als aspectes legals dels drets dels pares a la informació o a la participació, segons estigui establert en els convenis de divorci, i també a la necessitat de neutralitat per part dels professionals que intervenen.

Encara que és cert que tots estem dins d'aquesta legalitat marcada per la nostre societat, a l'hora d'intervenir el criteri preferencial hauria de ser el terapèutic i en aquest sentit hauríem d'incloure també els aspectes emocionals o al menys tenir-los en compte. No fer-ho, implica aliances indirectes amb algun dels pares, exclusió de persones significatives, i sobre tot no ajudar a normalitzar les noves realitats familiars.

En aquesta línia, les intervencions en aquestes com en totes les famílies ha de procurar fer-se amb la participació de tots els sistemes implicats, posant-se en contacte amb tots els sistemes parentals que estan presents, no prenen partit per cap i procurant aproximar-se a les diferents realitats des de una posició oberta i integradora.

Referències bibliogràfiques

- ANDOLFI, M (1977): *Terapia familiar: Un enfoque interacciona*. Paidós.
CAMPO, C; LINARES, J L (2002): *Sobrevivir a la pareja*. Planeta.
ISAACS, M B; MONTALVO B; ABELSOHN, D (1986): *Divorcio difícil: Terapia para los hijos y la familia*. Amorrortu.
LINARES, J L (1996): *Identidad y narrativa: La terapia familiar en la práctica clínica*. Paidós.
MARTIN, P A (1976): *Manual de terapia de pareja*. Amorrortu. 1976.
MIKESELL, R H; LUSTERMAN, D D; Mc DANIEL, S (1995): *Integrating Family Therapy. Handbook of family psychology and systems theory*. American Psychological Association. Washington.
MINUCHIN, S (1974): *Familias y terapia familiar*. Gedisa 1.974
NAVARRO GÓNGORA, J; PEREIRA MIRAGAIA, J (comp) (2000): *Parejas en situaciones especiales*. Paidós.

Correspondència amb l'autora: Teresa Moratalla. E-mail: tmg4770@hotmail.com